

OŽIVENIE GÁJD A GAJDOŠSKEJ TRADÍCIE NA SLOVENSKU

Cieľom príspevku je poukázať na to, čo viedlo k tomu, že v súčasnosti zažívajú gajdy veľkú a nespochybniteľnú obrodu, a to i napriek tomu, že v 70. rokoch minulého storočia to bol jeden z najohrozenejších ľudových hudobných nástrojov.

Jozef Zboroň (1922) z Oravskej Polhory, gajdy s jednoduchou melodickou píšťalou

Dominik Garaj (1907) z Veľkej Lehoty, región Pohronského Inovca, gajdy s dvojitou melodickou píšťalou

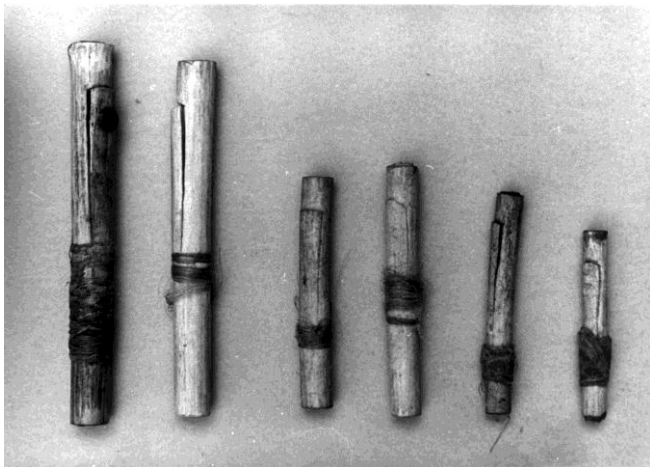
Začnime nahliadnutím do histórie: Razantný úpadok gajdošskej tradície na Slovensku možno spájať s druhou polovicou 19. a prvou tretinou minulého storočia. Okrem politicko-spoločenských zmien k nemu v tradičnom dedinskom prostredí prispela najskôr novouhorská pieseň ako hudobný podklad k mimoriadne obľúbeným čardášom, neskôr nová módna tanečná vlna reprezentovaná polkami, valčíkmi, strofickými tancami a pod., ktorých ideálnymi interpretmi sa stali dychové hudby a zo sólových nástrojov najmä heligónka. Kým vplyv dychových hudieb sa najviac prejavil na západnom Slovensku, agresívna sila popularity heligónky bola zjavne jedným z posledných klincov do rakvy, ktorá spôsobila takmer totálny zánik gajdošstva na celom Slovensku.¹ Gajdy ako predstaviteľ "starého hudobno-tanečného sveta" prežili v podobe malých ostrovov tam:

- kde bola v minulosti gajdošská tradícia i koncentrácia gajdošov relatívne najživšia;
- kde žili ešte pamätníci gajdošských piesní a tancov;
- kde sa ešte gajdy používali napríklad pri fašiangových obchádzkach a dodávali im viac-menej exotický charakter ;
- v pastierskom prostredí, pre ktoré bolo charakteristické, že hudobníci boli multiinstrumentalistami a okrem fujary, píšťaly, dvojačky hrávali aj na gajdách;
- kde gajdoši pochopili nevyhnutnosť doby a naučili sa hrať na heligónke, takže na zábavách mohli podľa okolností striedať obidva nástroje;
- kde žili ako solitéry výrazné gajdošské osobnosti, ktoré sa nástroja nikdy nevzdali a hrali pre vlastné potešenie aj v časoch, kedy o gajdy nikto nejavil záujem.

Vďaka týmto všetkým okolnostiam tak gajdoši prežili v 4 oblastiach Slovenska, pričom v roku 1977, ktorý možno vnímať z hľadiska počtu aktívnych gajdošov za najkritickejši, ich žilo na Slovensku 11 a ich priemerný vek bol 61 rokov.: na severnej Orave (3), na Podpoľaní a v priľahlých regiónoch stredného Slovenska (2), v okolí Nitry (1) a v mikroregióne Pohronského Inovca (5).

¹ Pozri tiež: Garaj, B.: Towards the destiny of the diatonic button accordion on its way from Bohemia to Slovakia. *Studia Instrumentorum Musicae Popularis I. (New Series)*, MV-Wissenschaft Münster 2009, pp. 49-58.

V posledne menovanom mikroregióne sa síce posledná svadba „pri gajdošovi“ konala v roku 1933, ale niekoľko významných skutočností spôsobilo, že gajdošská tradícia sa tu v rôznych podobách udržala kontinuálne až dodnes. Na myslí mám predovšetkým silné regionálne a lokálne povedomie vďaka veľkému počtu gajdošov² a pretrvávajúcu možnosť účinkovania na gajdošských fašiangových zábavách a obchôdzkach v blízkom či vzdialenejšom okolí. Kým fašiangové zábavy pri gajdách sa udržali do obdobia tzv. Slovenského štátu (1939-45), gajdošské fašiangové obchôdzky pretrvali v Malej Lehote do roku 1990 a vo Veľkej Lehote sa s kratšími či dlhšími prestávkami udržali dodnes.

Piskory vyrobené z čiernej bazy a trstiny

Erb Cechu slovenských gajdošov

Dôležitým konzervujúcim činiteľom bola geografická uzavretosť a izolovanosť mikroregiónu, kde budovanie základnej infraštruktúry prišlo omnoho neskôr ako inde na Slovensku – napr. elektrina bola zavedená do Veľkej a Malej Lehoty až v rokoch 1960-62, autobusové spojenie bolo len do Novej Bane, pričom autobusová linka do 25-km vzdialených Zlatých Moraviec sa zriadila až v roku 1972, prevod súkromných pozemkov do Štátneho majetku sa udial až v roku 1976. Dôležitým momentom bolo tiež oživenie gajdošskej tradície vďaka súťaži Instrumentum Excellence o cenu Ladislava Lenga³, ktorej prvé ročníky 1975 a 1976 zachytili ešte poslednú generáciu starých gajdošov a výrobcov gájd⁴ a pre Slovensko odkryli dovtedy takmer úplne neznámy gajdošský región.

² Najlepšie to dokumentuje informácia od môjho starého otca (Dominik Garaj, 1907), ktorý spomínal, že v roku 1919 sa vo farskom kostole vo Veľkej Lehote – dodnes ide o spoločnú farnosť s Malou Lehotou – konalo v jeden deň 17 svadiieb navrátilcov z 1. svetovej vojny a že každá svadobná družina mala svojho gajdoša!

³ Táto súťaž sa konala na pôde Folklórnych slávností pod Poľanou v Detve v rokoch 1975 – 1992, pričom každý z ročníkov bol venovaný interpretačným štýlom, resp. výrobe toho-ktorého ľudového hudobného nástroja a mala mimoriadne priaznivý dopad nielen na oživenie gájd, ale aj fujár, pastierskych píšťal, heligóniek a podobne. V obnovenej podobe sa koná od roku 2001 do súčasnosti.

⁴ Charakteristickým znakom gajdošskej tradície je, že gajdoši a výrobcovia gájd sú väčšinou tie isté osoby ako je to známe aj v mnohých iných krajinách. Vid' napr. Ternhag, G.: Playing and handling bagpipes. Two Swedish cases., Studia Instrumentorum musicae popularis XV, s. 143, alebo Miholic, I.: Musicians and instruments makers. Studia Instrumentorum musicae popularis XV, s. 89.

Gajdošská kapela

Gajdošské fašiangy v Malej Lehote

História Gajdošských fašiangov ako organizovaného folklórneho podujatia sa zrodila v roku 1987 z iniciatívy autora tohto príspevku, v tom čase interného vedeckého aspiranta v Umenovednom ústave SAV (dnes Ústav hudobnej vedy SAV) v Bratislave spracovávajúceho gajdošskú tradíciu na Slovensku ako tému dizertačnej práce⁵, Milana Ruska, gajdoša a zberateľa gajdošských piesní a Juraja Hamara, dramaturga, scenáristu a organizátora folklórnych podujatí. Malá Lehota sa nestala dejiskom podujatia náhodne. Spolu so susednou Veľkou Lehotou a Jedľovými Kostolanmi predstavovali tieto tri obce pod Pohronským Inovcom v tom čase najživší gajdošský mikroregión na Slovensku nielen podľa počtu gajdošov, ale aj vzhľadom na priaznivú klímu najmä v podobe viacerých pamätníkov, dobrých informátorov a spevákov gajdošských piesní. V konečnom dôsledku pre samotnú Malú Lehotu rozhodol väčší kultúrny dom a náležitá infraštruktúra schopná zabezpečiť približne stovke účinkujúcich (spolu s tanečníkmi) šatne, stravu a pod. Najdôležitejšou úlohou hneď na začiatku bolo infiltrovať a presadiť myšlienku o podujatí u vtedajších funkcionárov Miestneho národného výboru (dnes Obecný úrad) v Malej Lehote. To sa podarilo aj vďaka tomu, že jedným zo zásadných príslubov iniciátorov Gajdošských fašiangov bolo nezasahovať do tradičnej obchádzky miestnych fašiangovníkov po dedine a okolitých početných štáloch.⁶ Naopak, celkom prirodzene si títo prispôbili svoj „harmonogram“ obchádzok tak, aby mohli ako prví účinkujúci de facto otvárať program na pódiu v sále miestneho kultúrneho domu. Požiadavkou funkcionárov obce bolo tiež nevstupovať do organizácie miestnej tanečnej fašiangovej zábavy, ktorá sa konala vždy v poslednú sobotu pred Popolcovou stredou a hrávali na nej regionálne populárno-zábavné kapely.⁷ To bol dôvod, prečo sa centrálné podujatie Gajdošských fašiangov konalo a koná vždy v piatok večer. Od svojho vzniku dodnes sa v rámci podujatia postupne vykryštalizovala jeho obsahová štruktúra takto:

Pódiový program v kultúrnom dome

Základná filozofia programu zostala dodnes nemennou a možno ju sformulovať nasledovne:

- V programe môže vystúpiť každý gajdoš alebo gajdošská hudba, ktorá o účinkovanie prejaví záujem.
- Jeho dramaturgia a réžia je v rukách iniciátorov Gajdošských fašiangov, resp. ich spolupracovníkov. Všetky ostatné organizačné otázky – ubytovanie, stravu, šatne atď. zabezpečujú miestni organizátori.
- S cieľom minimalizovať stres pred vystúpením nerobí sa žiadna tzv. generálna skúška, ale celý program ide „naostro“.
- Pravidelne sú prizývaní zahraniční hostia – sólisti gajdoši alebo kapely a aspoň jeden väčší slovenský folklórny súbor, ktorý v niektorom zo svojich programových čísiel spracováva gajdošský materiál.
- Veľká pozornosť sa venuje zvukovej, filmovej a fotografickej dokumentácii programu, na ktorej sa v prvých ročníkoch podieľal ÚHV SAV, neskôr Slovenský rozhlas ako aj dokumentaristi z Pohronského osvetového

⁵ Dizertačná práca bola neskôr publikovaná ako samostatná knižná monografia - Garaj, B.: Gajdy a gajdošská tradícia na Slovensku. ASCO – ÚHV SAV Bratislava 1995. 377 s.

⁶ Táto obchádzka predstavovala jedno z posledných reziduí starej miestnej gajdošskej tradície, i keď v čase zrodu Gajdošských fašiangov fungovala vo veľmi deformovanej podobe. Vzhľadom na vek boli starí gajdoši nahradení akordeonistom, čím sa výrazne zmenil predovšetkým piesňový repertoár. Inak povedané staré miestne gajdošské piesne boli nahradené všeobecne známymi piesňami celoslovenskej proveniencie.

⁷ Ide o kapely hrajúce modernú tanečnú hudbu, ale aj ľudové piesne, polky, valčíky, tangá na elektrofonických gitarách, syntetizátoroch prípadne v kombinácii so saxofónom, trúbkou a pod.

strediska v Žiari nad Hronom.⁸ K dokumentácii istým spôsobom patrí aj kompletný adresár gajdošov a gajdošských hudieb na Slovensku.

- Po hlavnom programe sa koná neformálne stretnutie všetkých účinkujúcich, kde dostávajú pamätné medaily a ďakovné listy za účinkovanie.

Voľné hranie v priestoroch mimo sály kultúrneho domu

Scénický program je síce hlavným, ale nie jediným priestorom pre hranie. Rovnako dôležité je miestne pohostinstvo, celé priestranstvo pred kultúrnym domom a všetky ďalšie priestory a šatne pre účinkujúcich. Tým sa vytvára prirodzený kontakt medzi účinkujúcimi a publikom, čo dodáva podujatiu neopakovateľnú a prítazlivú atmosféru.

Tanečná zábava v sále kultúrneho domu v Malej Lehote

Nasleduje po hlavnom programe na pódium a pôvodne bola určená viac-menej pre účinkujúcich, keďže, ako som sa už zmienil, za svoju si domáci hostitelia považovali tanečnú zábavu poriadajú miestnymi fašiangovníkmi v sobotu. Veľmi rýchlo však táto bez zásahu organizátorov Gajdošských fašiangov zanikla, resp. presunula sa na piatok, čím sa spojila so zábavou účinkujúcich. V tejto súvislosti treba priznať, že sa organizátorom nepodarilo presadiť, aby na tejto zábave hrala niektorá z cimbalových hudieb známych folklórnych súborov a rovnako s neúspechom sa skončili opakované pokusy zorganizovať čosi ako tanečnú školu pri gajdách. Napriek pozitívnej odozve u samotných aktívnych účastníkov Fašiangov, domáci uprednostnili „klasickú“ dedinskú zábavu a prizývajú na ňu obvykle jednu z okolitých populárnych hudobnozábavných hudieb.

Koncert gajdošov pre deti v Základnej škole v Malej Lehote a v okolitých obciach

Jednou z dôležitých prvých myšlienok pri zrode podujatia bolo urobiť všetko pre to, aby sa podnietil vzťah malolehotských detí ku gajdám ako k hudobnému nástroju, ktorý predstavuje najdôležitejší atribút miestnej hudobnej kultúry. Z tohoto dôvodu sa v posledných rokoch ešte pred piatkovým programom konajú Detské gajdošské fašiangy vo forme výchovného koncertu, v ktorom účinkujú gajdoši – sólisti a gajdošské hudby. Pozitívnym výsledkom je, že na pôde ZŠ vznikol detský folklórny súbor, ktorý vystupuje aj vo večernom programe v kultúrnom dome. Postupne sa takto zamerané výchovné koncerty začali usporadúvať vo viacerých obciach i mestách celého regiónu, čím sa pozitívne upevňuje kultúrna identita detí k svojmu rodisku či regiónu.

Gajdošská dielňa

Súčasťou Gajdošských fašiangov sa stali aj odborné stretnutia, tzv. gajdošské dielne venované aktuálnym problémom výroby nástroja a regionálnym interpretačným štýlom v hre na gajdách. Ich hlavným poslaním je okrem výmeny odborných informácií aj možnosť nadviazania kontaktov medzi výrobcami gajd a interpretmi. Vedú sa formou odborne ladených prednášok, spoločných pracovných posedení, individuálnymi rozhovormi a stretnutiami vo veľmi neformálnej, ale plodnej atmosfére.

Satelitné koncerty a podujatia vo Veľkej Lehote a Jedľových Kostolanoch

Gajdošské fašiangy v Malej Lehote mali a majú nesmierne pozitívny vplyv na činnosť dedinskej folklórnej skupiny vo Veľkej Lehote a úplne iniciovali vznik folklórnej skupiny v Jedľových Kostolanoch. Obidva kolektívy sa nielen zúčastňujú programu v Malej Lehote, ale vo vlastných obciach usporadúvajú aj jeho voľné pokračovanie v podobe satelitných vystúpení v sobotu a nedeľu. Ide síce o početom účastníkov menšie podujatia, ale programy majú na druhej strane intímnejšiu atmosféru a nezriedka aj istú prirodzenú výchovno-vzdelávaciu funkciu. Samozrejmom vo všetkých troch obciach zostala tradičná fašiangová obchôdzka a neodmysliteľným, dnes už takmer raritným fašiangovým palicovým tancom.⁹

Gajdovačka v Oravskej Polhore

V ďalšom zo spomínaných ohnísk gajdošov - na severnej Orave vzniklo v roku 2000 gajdošské podujatie, ktorý sa od samého začiatku kreje na báze cezhraničnej slovensko-poľskej spolupráce. Z Poľska nielenže prichádza najpočetnejšia časť gajdošov zo zahraničia, ale na poľskej strane hraníc sa organizuje aj veľká časť sprievodných satelitných koncertov. Význam tohto podujatia je možné vidieť najmä v tom, že spomínaná spolupráca sa neohraničuje len samotným festivalom, ale prekračuje jeho rámec celým radom ďalších podujatí, akými sú napr. spoločné interpretačné workshopy slovenských a poľských gajdošov, vzájomná spolupráca pri výchove či príprave mladých gajdošov, pri organizovaných iných aktivitách podporujúcich turistický ruch v tomto cezhraničnom regióne.

⁸ Vzhľadom na permanentný veľký záujem divákov sa do sály kultúrneho domu nedostane každý. Aj preto pri prvých ročníkoch zabezpečovali technici ÚHV SAV priamy prenos pódiového programu cez televízne monitory do miestneho pohostinstva.

⁹ Podrobnejšie som sa o význame Gajdošských fašiangov vo vzťahu k regionálnym tradíciám venoval v príspevku: Garaj, B.: Ethnocultural traditions related to bagpipe playing in the Pohronský Inovec region in Slovakia. In: Ethnocultural tradition in contemporary society. Brno 2007.

Gajdošské fašiangy v Malej Lehote, 2008

Cech slovenských gajdošov a cechová miestnosť

V roku 1996 sa ako pokračovanie aktivít súvisiacich s Gajdoškými fašiangami zrodila myšlienka gajdošského cechu. Po počiatočnej väčšej či menšej miere recesie sa to, čo sa deje na jeho pôde, môže zdať ako zázrak. Opak je však pravdou, pretože samozrejmi sú už takéto aktivity:

- Podľa vzoru cechov z minulosti Cech slovenských gajdošov má dnes svoje artikuly a atribúty (pečať, ferula, cechová truhlica) a je oficiálne zaregistrovaný ako občianske združenie.
- Cech má svojich hodnostárov (prvý, druhý cechmajster a tajomník cechu).
- Cech má svoju vnútornú hierarchiu (majstrov, tovarišov a učňov) a vypracovaný systém atestov a iniciácií súvisiacich s členstvom v cechu i postupom z nižšieho stupňa do vyššieho. K dnešnému dňu je evidovaných cca 30 majstrov, 20 tovarišov a 10 učňov. Do vandrovných učňovských a tovarišských knížiek sa poctivo zaznamenávajú návštevy u majstrov gajdošov ako jedna z dôležitých podmienok akejkoľvek iniciácie. Ak sa tovariš chce stať majstrom cechu, tak po splnení celého radu kritérií má povinnosť ísť pred zasadnutím cechu v duchu regionálnych tradícií na fašiangovú obchôdzku po dedine a priniesť majstrom získané naturálie a na samotnom zasadnutí cechu predviesť svoje interpretačné majstrovstvo podrobené spravidla veľmi prísnej kritike cechových majstrov.
- Cech má svoju cechovú miestnosť, ktorá pôvodne vznikla v jednom z priestorov pohostinstva vo Veľkej Lehote a celá výzdoba a dekorácia miestnosti sa stala akoby stálou expozíciou súčasného gajdošstva na Slovensku s fotografiami, nástrojmi, diplomami atď. Dnes sa zasadnutia Cechu konajú v priestoroch Obecného úradu.
- Všetky spomínané aktivity viedli postupne k čoraz užšej spolupráci a výmene informácii medzi gajdošmi, ktoré vyústili do vzniku web-stránky Cechu slovenských gajdošov na internete. Reprezentatívna stránka – www.gajdy.sk - obsahuje všetky základné informácie o gajdošskej tradícii na Slovensku, o typoch gájd, o gajdošoch s fotografiami a zvukovými ukázkami individuálnych štýlov hry a o iných aktuálnych folklórnych podujatiach vrátane liniek na iné web-stránky a kompletnej nemeckej a anglickej mutácie.

Profesionalizovaná výroba gájd

Zásadným problémom interpretačného majstrovstva starých gajdošov bola okrem osvojenia si regionálnych interpretačných štýlov kvalita samotných nástrojov. Nepochybne platí toto konštatovanie všeobecne, ale v súvislosti s gajdami má osobitnú dôležitosť, lebo výroba gájd a najmä piskorov a schopnosť naladiť nástroj patrili k najkomplikovanejším úkonom. (Na Slovensku je základom konštrukcie gájd dvojité, resp. trojitá melodická píšťala, ktorá ladenie robí komplikovanejšie než napr. pri nástrojoch západoeurópskej proveniencie spravidla s jednoduchou melodickou píšťalou.) Aj preto možno zjednodušene konštatovať, že za posledných 20 rokov sa ústrednou témou oživenia gajdošskej tradície na Slovensku stala otázka výroby piskorov. Pointou problému je podobne ako v iných európskych krajinách postupný odklon od piskorov vyrábaných z tradičných materiálov (baza čierna a trstina) a naopak experimentovanie s plastmi, kovem, sklom a ich kombináciami. Cieľom zhotovovania piskorov z nových materiálov je, samozrejme, väčšia intonačná stabilita, ktorá bola najväčším problémom bazových a trstinových piskorov. V kontexte oživenia gájd nie je podstatné, že sa vytratil rokmi tradované praktiky, ktorými sa upravoval bazový či trstinový piskor, že sa prestal používať vosk nad hmatovými otvormi a pod. Omnoho dôležitejšie je, že začínajúci gajdoši majú k dispozícii nástroje, ktoré nie je potrebné ladiť, čo možno považovať za jeden z najdôležitejších atribútov gajdošského obrodzenia.

Skutočnosť, že sú dnes k dispozícii intonačne stabilné nástroje, vedie k celému radu nových možností ich uplatnenia. Patrí k nim inštitucionalizovaná či neinštitucionalizovaná výučba hry na gajdách, vznik gajdošských kapiel podľa tradičného vzoru z minulosti, resp. nové inštrumentálne formácie vrátane world music.

Namiesto záveru možno s potešením konštatovať, že na Slovensku vďaka všetkým spomínaným aktivitám došlo k výraznému oživeniu záujmu o gajdy a že dnes azda niet zomknutejšieho okruhu ľudí medzi ľudovými hudobníkmi a výrobcami nástrojov ako medzi gajdošmi a ich priaznivcami.

Literatúra:

1. Elschek, O.: Die Herstellung von Volksmusikinstrumenten - Prinzipien und Erfassungsmöglichkeiten. *Studia Instrumentorum Musicae Popularis IX*. Musikhistoriska museet Stockholm, s.10-14.
2. Elschek, O.: Štandardizácia a individualizácia vo výrobe hudobných, osobitne ľudových hudobných nástrojov. In: *Ľudové hudobné nástroje. Výtvarné, technické, zvukové a interpretačné hodnoty. Ústredie ľudovej a umeleckej výroby Bratislava 2007*, s. 9-26.
3. Garaj, B.: Gajdy a gajdošská tradícia na Slovensku. Ústav hudobnej vedy Slovenskej akadémie vied Bratislava, 1995.
4. Garaj, B.: Ethnocultural traditions related to bagpipe playing in the Pohronský Inovec region in Slovakia. In: *Ethnocultural tradition in contemporary society*. Brno 2007.
5. Garaj, B.: Towards the destiny of the diatonic button accordion on its way from Bohemia to Slovakia. *Studia Instrumentorum Musicae Popularis I. (New Series)*, MV-Wissenschaft Münster 2009, s. 49-58.
6. Leng, L.: Slovenské ľudové hudobné nástroje. Slovenská akadémia vied Bratislava 1967, s. 248-252.
7. Miholič, I.: Musicians and instruments makers. *Studia Instrumentorum Musicae Popularis XV*, s. 89 - 96.
8. Ternhag, G.: Playing and handling Bagpipes. Two Swedish Cases., *Studia Instrumentorum Musicae Popularis XV*, s. 143 - 153.
9. Ronström, O.: Making use of history. The revival of the bagpipe in Sweden in the 1980s. *Yearbook of traditional music*, vol. XXI, 1989, s. 95-108.